

Αναζητώντας το Δέντρο της Ζωής στο ναό της Γοργοεπηκόου

Το Δέντρο της Ζωής απεικονίζεται αρκετές φορές στις πλάκες της δυτικής όψης της Γοργοεπηκόου. Εκεί βρίσκεται η κύρια είσοδος στο ναό, το επίγειο βασίλειο του Θεού. Μυθολογικά όντα και άγρια ζώα περιβάλλουν το παραδείσιο σύμβολο. Τα πλάσματα αυτά, πλαισιωμένα από σταυρούς, αποκτούν θετική ενέργεια και γίνονται έτσι αγαθοί φύλακες του Δέντρου. Για τους πιστούς, λοιπόν, της εποχής η απεικόνιση

του Δέντρου στην είσοδο του ναού δήλωνε συμβολικά και την είσοδο στον παράδεισο, άρα και στην αιώνια ζωή. Το Δέντρο της Ζωής συμβολίζεται και με άλλους τρόπους, όπως είναι οι απεικονίσεις της Ζωοδόχου Πηγής ή του φυήλοφόρου σταυρού σε πλάκες της δυτικής όψης του ναού. Συνεπώς, αυτές οι παραστάσεις συσχετίζονται με την αιώνια ζωή που υπόσχεται η χριστιανική Εκκλησία στους πιστούς της.

Αριστερά, αρχαίο ανάγλυφο εξαγνισμένο με το σύμβολο του σταυρού. Δεξιά, απεικονίσεις της Ζωοδόχου Πηγής, ενός ακόμη παραδείσιου συμβόλου, σε δύο μαρμάρινες πλάκες της δυτικής όψης του ναού.

Ένα μνημείο, πολλές ιστορίες...

Ο βυζαντινός ναός της Γοργοεπηκόου μοιάζει με ένα ζωντανό μουσείο που στέκεται ακόμη ακέραιο στην καρδιά της πόλης, δίπλα στο μητροπολιτικό ναό, στη σκιά του όμορφου δενδρόκηπου που τον περιβάλλει. Κάθε κομμάτι του μας ταξιδεύει σε διαφορετική εποχή.

Κάθε παράσταση κρύβει μια διαφορετική ιστορία και συνάμα εκφράζει τον αιώνιο φόβο του ανθρώπου για το θάνατο και την αναζήτηση της πορείας προς την αθανασία· εκεί όπου συναντάμε τη διαχρονία του συμβόλου της αιώνιας ζωής αλλιώς και το δέντρο της ζωής του καθενός μας.

Περιβάλλον και Πολιτισμός

Ο νέος θεσμός του Υπουργείου Πολιτισμού «Περιβάλλον και Πολιτισμός» στοχεύει στην ανάδειξη των άρρηκτων δεσμών που συνδέουν το φυσικό και τον πολιτιστικό πλούτο της χώρας. Εγκαινιάζεται έτσι ένας ακόμη δίαυλος επικοινωνίας που φέρνει τους πολίτες στο πλευρό των προσπαθειών για την προστασία της φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς. Θέμα του εορτασμού για το 2008 είναι: «Το Δέντρο της Ζωής σε τέσσερις εποχές», με τους συμβολισμούς που απορρέουν από τη μορφή του αλλιώς και την απεικόνισή του στην τέχνη διαχρονικά. Η Διεύθυνση Μουσείων, Εκθέσεων και Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων σε συνεργασία με την 1η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων συμμετέχει σε αυτή τη γιορτή της άνοιξης, των ανοιχτών μουσείων και αρχαιολογικών χώρων, όπου τα μνημεία συμβιώνουν αρμονικά με τη φύση, προσκαλώντας όλους στο βυζαντινό ναό της Παναγίας της Γοργοεπηκόου στην Αθήνα.

Αθήνα 2008

Γενική επιμέλεια: Στέλλα Χρυσουλάκη
Κείμενα: Τζένη Αλμπάνη, Έλενα Μπαζίνη, Αλεξάνδρα Σέλλη
Επιμέλεια κειμένων: Γιούλη Νεστορίδου
Ηλεκτρονική-καλλιτεχνική επιμέλεια: Σπήλιος Πίστας

Copyright © 2008 ΥΠ.ΠΟ.

Αναζητώντας το Δέντρο της Ζωής σ' ένα βυζαντινό μνημείο της Αθήνας

Παναγία η Γοργοεπήκοος: ένα στολήδι στο κέντρο της Αθήνας

Η εκκλησία της Γοργοεπηκούου, όπως αποτυπώνεται σε χαρακτηριστικό του Du Moncel το 1840.

Στο πιο κεντρικό σημείο της πόλης, δίπλα στη σύγχρονη Μητρόπολη των Αθηνών, στέκεται εδώ και αιώνες μία από τις πιο ξεχωριστές εκκλησίες των μεσοβυζαντινών χρόνων (9ος-12ος αι.) που σώζονται μέχρι σήμερα στην Αθήνα. Στους περισσότερους είναι ίσως γνωστή ως Άγιος Ελευθέριος ή «Μικρή Μητρόπολη». Ο ναός αρχικά ήταν αφιερωμένος στην Παναγία Γοργοεπήκοο, επίθετο που δηλώνει την ιδιότητα της Παναγίας να ανταποκρίνεται αμέσως στις παρακλήσεις των πιστών. Στον άγιο Ελευθέριο αφιερώθηκε μετά την αναγκαστική φυγή του βασιλιά Όθωνα από τη χώρα το 1863, οπότε και ο ναός επισκευάστηκε. Η εκκλησία χτίστηκε περί τα τέλη του 12ου αιώνα πάνω από τα ερείπια αρχαίου ιερού της Ειφειθυίας, θεάς που βοηθούσε τις γυναίκες στον τοκετό. Η πρωτοβουλία για την οικοδόμηση του βυζαντινού ναού αποδίδεται

στο λόγιο μητροπολίτη Αθηνών Μιχαήλ Χωνιάτη. Κατά την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας ο ναός ήταν τμήμα της κατοικίας των μητροπολιτών της Αθήνας. Το 1841, μετά την ίδρυση του νέου ελληνικού κράτους, στην εκκλησία στεγάστηκε η δημόσια βιβλιοθήκη της Αθήνας.

Η Γοργοεπήκοος είναι μια εκκλησία με μοναδικά χαρακτηριστικά. Ο τρούλος είναι κατασκευασμένος από πέτρες και πλίνθους σε αρμονικό συνδυασμό (πλινθοπερίκλειστο σύστημα), ενώ για τον υπόλοιπο ναό χρησιμοποιήθηκαν πελεκητοί λίθοι και μαρμάρινες πλάκες που περισυλλέχθηκαν από ερείπια κτισμάτων προηγούμενων ιστορικών περιόδων. Έτσι, το ανώτερο τμήμα του διακοσμείται από ενενήντα μαρμάρινες ανάγλυφες πλάκες από αρχαία ελληνικά, ρωμαϊκά, πρωτοχριστιανικά και βυζαντινά κτίσματα.

Μια παράσταση, χίλιες λέξεις...

Λεπτομέρεια αρχαίου ανάγλυφου από το ανώτερο τμήμα της δυτικής όψης του ναού, που απεικονίζει το αρχαίο αττικό ημερολόγιο. Παριστάνονται οι κύριες δραστηριότητες και οι θρησκευτικές εορτές με τις οποίες συνδέεται κάθε μήνας.

Στα βυζαντινά ανάγλυφα παρατηρούμε ότι γύρω από το Δέντρο της Ζωής κυριαρχούν ζώα και μυθικά πλάσματα ή ζώα που παλεύουν μεταξύ τους. Όλα πλαισιώνονται από σταυρούς και κύκλους. Η διάταξη των ανάγλυφων πλάκων μοιάζει να αφηγείται μια ιστορία με κρυμμένα νοήματα. Οι συμβολισμοί τους επικεντρώνονται στη δύναμη του χριστιανισμού που εξουδετερώνει το Κακό. Με αυτό τον τρόπο, αρχαία ανάγλυφα, που στη χριστιανική εποχή θεωρούνταν φορείς δαιμονικών δυνάμεων και προκαλούσαν φόβο, φαίνεται να έχουν εκχριστιανιστεί και εξαγνιστεί με το σύμβολο του σταυρού σκαλισμένο πάνω τους.

Όσο κι αν σήμερα φαίνεται παράξενο, οι άνθρωποι των μεσοβυζαντινών χρόνων δεν δυσκολεύονταν να αποκωδικοποιήσουν αυτά τα συμβολικά νοήματα. Αυτό οφείλεται στην εξοικειώσή τους με τους *Βίους* αγίων, που αποτελούσαν τα πιο αγαπημένα και διαδεδομένα αναγνώσματα των Βυζαντινών. Στα κείμενα αυτά συναντάμε πολλή έπαισδοδία που αναφέρονται στην υπερνίκηση και την οικειοποίηση των δυνάμεων των άγριων ζώων από τους αγίους με όπλο το σύμβολο του σταυρού. Μπορούμε, λοιπόν, να συμπεράνουμε ότι οι Βυζαντινοί ήταν εξοικειωμένοι και με ανάλογα εικονογραφικά θέματα.

Αριστερά, αρχαίο ανάγλυφο με παράσταση γυμνού άντρα εκχριστιανίζεται με το σύμβολο του σταυρού. Δεξιά, η πάλη του Καλού και του Κακού, έτσι όπως συμβολίζεται από την πάλη των δύο ζώων.

Το Δέντρο της Ζωής, πολύτιμο δώρο αθανασίας

Σύμφωνα με την Παλαιά Διαθήκη, το Δέντρο της Ζωής φυτεύτηκε από το Θεό στο μέσον του παραδείσου, δίπλα στο Δέντρο της Γνώσης του Καλού και του Κακού, με το οποίο είναι άρρηκτα συνδεδεμένο, όχι χωρίς λόγο. Με βάση τις πατερικές ερμηνείες δεν νοείται ζωή χωρίς γνώση, αλλιώς ούτε και ασφαλή γνώση χωρίς αληθινή ζωή. Άλλωστε οι πρωτόπλαστοι, αφού δοκίμασαν τους καρπούς του Δέντρου της Γνώσης και εξομοιώθηκαν με το Θεό ως προς τη γνώση του Καλού και του Κακού, εκδιώχθηκαν από τον παράδεισο για να μη δοκιμάσουν και τους καρπούς του Δέντρου της Ζωής και έτσι γίνουν αθάνατοι. Το Δέντρο της Ζωής, λοιπόν, είναι ένα δέντρο, οι καρποί του οποίου χαρίζονται στους δικαίους. Θεωρείται, επομένως, σύμβολο του παραδείσου και της αθανασίας. Αρκετοί, άλλωστε, εκκλησιαστικοί συγγραφείς έχουν συνδέσει αλληγορικά και τυπολογικά το δέντρο με τον Χριστό και το Σταυρό. Οι ερμηνείες αυτές αποτυπώνονται συχνά στην τέχνη.

Οι πρωτόπλαστοι στον παράδεισο, μικρογραφία από χειρόγραφο του 12ου αιώνα (Βατικανό, Biblioteca Apostolica Vaticana).

Αριστερά, το Δέντρο της Ζωής, έτσι όπως απεικονίζεται σε δύο μαρμάρινες πλάκες πάνω από την κεντρική είσοδο του ναού (δυτική όψη). Δεξιά, σφίγγες και λιοντάρια προστατεύουν το σύμβολο της αιώνιας ζωής.

